

PREGĂTIREA PENTRU LIBERARE A DEȚINUȚILOR**Diana POSTU***Catedra Psihologie*

Dans les institutions pénitentiaires de la République de Moldova il existe la nécessité de créer de nouveaux programmes de préparation pour libérer les personnes privées de liberté en vue de former des habiletés sociales utiles pour la manifestation d'un comportement pro-social. Cet article présente certains repères dans l'activité des spécialistes engagés dans le système pénitencier. L'étude analyse l'activité du psychologue et de l'assistant social impliqués dans le cadre des programmes déployés tant individuellement qu'en groupe avec les condamnés. On a analysé des modèles d'intervention des spécialistes: formatifs, informatifs, d'orientation, par groupes d'intérêts ou problèmes etc. L'intervention efficace est guidée par certains principes: celui de la nécessité, du risque et de la responsabilité du client. Le rôle du professionnel impliqué dans la préparation pour la libération est d'accentuer les avantages du changement et de s'assumer un mode de vie pro-social au désavantage des aspects négatifs du changement et de la perpétuation du mode de vie antisocial. L'étude a à sa base la doctrine nationale et internationale et vient avec plusieurs propositions d'organiser le service socio – psychologique dans les pénitenciers.

Liberarea unei persoane dintr-o instituție penitenciară implică o schimbare radicală a statutului și a modului de viață a ex-deținutului. Conform datelor prezentate în literatura de specialitate, în primele luni după liberare persoana ar putea săvârși noi infracțiuni. Acest lucru este determinat de faptul că fostul deținut nu este capabil să reacționeze prosocial la noile cerințe înaintate față de el. O problemă deosebită cu care se confruntă ex-deținutul este și atitudinea discriminativă a societății față de el. În acest context, apare necesitatea pregătirii pentru liberare, în special în ultimele luni de detenție.

Sarcina pregătirii pentru liberare trebuie să fie o prioritate pentru specialiștii angajați în sistemul penitenciar din Republica Moldova. În funcție de resursele existente și nivelul profesional al psihologilor, asistenților sociali și altor specialiști implicați nemijlocit în lucrul cu deținuții, sunt desfășurate programe individuale și de grup cu condamnații.

Asistarea psihosocială se concretizează în derularea unor programe de intervenție axate pe nevoile criminogene ale infractorilor și în sprijinirea lor în vederea satisfacerii nevoilor sociale (educație, pregătire profesională, căutarea unui loc de muncă, locuință, situație financiară, timp liber), medicale sau juridice. Una dintre formele de lucru cu deținuții este consilierea, care poate fi definită ca o activitate desfășurată de către psiholog în vederea identificării gândurilor, emoțiilor și comportamentelor care, fiind conștientizate de către client, îl fac să se simtă plin de resurse și să hotărască schimbarea. Sarcina consilierii este de a-i crea clientului posibilitatea de a explora, descoperi și clarifica moduri de a trăi, valorificându-și resursele, ceea ce conduce la sentimentul de bine interior (Asociația Britanică pentru Consiliere, 1991). Consilierea psihologică este intervenția în scopul prevenției și remiterii problemelor emoționale, cognitive și de comportament. Consilierul se focalizează pe optimizarea și dezvoltarea personală, probleme psihologice sau de patologie somatică în care sunt implicați factorii psihologici. Programele de asistare psihosocială vizează intervențiile de grup, comunitare, cât și cele individuale, în măsura în care acestea din urmă au o tematică specifică și sunt bine structurate (de exemplu: programele individuale de consiliere vocațională). Psihologii mai au funcția de a efectua diagnosticări psihologice care sunt o introducere în consiliere. Psihodiagnosticarea conduce la o definire a mecanismelor psihologice, care trebuie să constituie obiectivul programelor de intervenție individuală sau de grup.

În momentul primirii unei persoane condamnate în penitenciar, trebuie colectate date despre tipul de personalitate, starea sănătății, posibilitățile de muncă, starea psihoafectivă și alte date necesare pentru obținerea consimțământului de a planifica și organiza programul de comun acord.

Programele de asistare în vederea reintegrării persoanelor cu comportament infracțional reprezintă o serie de intervenții structurate de-a lungul unei anumite perioade de timp, intervenții care produc schimbări pozitive ale atitudinilor, comportamentului, convingerilor și nu în ultimul rând a circumstanțelor sociale.

Programele pentru deținuți pot fi de mai multe feluri, în funcție de obiectivele urmărite: eliminarea nevoilor criminogene, diminuarea comportamentului violent, prevenirea sinuciderii, reducerea recidivei, formarea competențelor sociale, orientarea profesională ș.a.

Activitățile de socializare au drept scop principal formarea și exersarea deprinderilor de comportare civilizată și de relaționare socială adecvată. Ele au menirea de a optimiza relațiile din penitenciar și a facilita reintegrarea socioprofesională după liberare prin exersarea unor comportamente prosociale.

În această categorie de activități includem toate activitățile care vizează optimizarea relațiilor dintre deținuți în perioada de detenție, consolidarea și pozitivarea relațiilor în grup, exersarea de relații în microgrupuri (familie, clasă, colectiv de muncă, grupul de prieteni) și macrogrupuri (la cinematograful, la teatru, la cumpărături etc.).

Activitățile desfășurate în penitenciar pot fi variate și diversificate în funcție de mai multe criterii:

A. În funcție de tipul de acțiuni:

- formative (educative și de consiliere);
- informative (câmpul și piața muncii, distribuirea mijloacelor financiare, legislația familiei, orientarea școlară și profesională etc.);
- de orientare (spre decizii și acțiuni în momente-cheie, spre alte servicii, parteneriat cu membrii familiei etc.);
- sprijin material (asigurat prin intermediul asistentului social și al colaborării acestuia cu instituțiile apte să rezolve problemele sociale).

B. După tipul activităților desfășurate în relația directă cu beneficiarii pot fi enumerate următoarele tipuri de intervenție:

- activități de intervenție personalizată sau „față-n față” – în anumite cazuri acest tip de activitate poate fi cea mai importantă. Pentru sporirea eficienței programului este necesar un spațiu proiectat în așa fel, încât să se asigure discreția discuției;
- activități de interese în grupuri mici, opțiuni, probleme. Acest gen de activități sunt periodice și pot suplimenta intervențiile individuale;
- activități cu grupuri mai mari (în sector). Se organizează întâlniri pe anumite teme (reguli de igienă personală, respectarea regimului de detenție etc.) sau pentru soluționarea conflictelor de grup.

C. După timpul acordat intervențiilor putem deosebi:

- activități de durată – programe educative sau socioeducative;
- activități periodice – săptămânale, zilnice sau de mai multe ori pe săptămână;
- activități sporadice sau întâmplătoare/la cerere.

D. După beneficiari:

- activități cu deținuții;
- activități cu membrii familiei;
- activități cu membrii comunității;
- activități cu membrii diferitelor servicii.

E. După modul de personalizare a intervenției:

- activități individual / personalizate de consiliere și informare;
- programe socioeducative de durată mai lungă sau mai scurtă.

Pentru ca demersul socioeducativ să atingă obiectivele propuse, este necesară implicarea următoarelor categorii de profesioniști: psihologi, asistenți sociali, șefi de sector, serviciul medical, serviciul financiar, serviciul logistic, serviciul special și de secretariat, consilierii de reintegrare (probațiune). În caz de necesitate pot fi implicați și alți profesioniști.

Intervențiile în domeniul penal pot fi clasificate în mai multe categorii:

- neutralizarea: a reduce capacitatea delincventului de a mai comite o infracțiune, de obicei prin încarcerare;
- disuasiunea: pedepsele au efecte neplăcute care pot face delincvenții să renunțe la infracțiuni;
- readaptarea: delincventul participă la programele care îi schimbă modul de gândire, sentimentele și comportamentul;
- măsuri de control în comunitate: prin supraveghere și alte măsuri asemănătoare delincventul este împiedicat să participe la proiecte infracționale;
- structură, disciplină și stimulare: se referă la activități fizice și uneori mintale, concepute să influențeze pozitiv atitudinile persoanei și dorința sa de a comite infracțiuni;
- readaptare și măsuri de control: implică o combinație de metode de tratament, de supraveghere și restrângere a libertății, astfel încât persoana să fie forțată a respecta normele.

Intervențiile eficiente sunt cele care respectă trei principii: al nevoii, riscului și responsivității. Principiile nevoii și riscului au implicațiile cele mai puternice asupra predicției comportamentului.

1. Principiul riscului

Intensitatea intervenției trebuie adecvată riscului de recidivă a persoanei în cauză. Cu cât este mai mare riscul, cu atât intervenția trebuie să fie mai intensivă – cazurile cu risc crescut de recidivă răspund mult mai bine la intervenții mai intensive, în timp ce cazurile cu risc scăzut răspund mai bine la intervenții mai puțin intense.

2. Principiul nevoii

Pentru ca un program de intervenție să fie eficient, el trebuie ajustat la factorii care sunt relaționați cu infracțiunea (nevoile criminogene: atitudinile antisociale, legăturile cu modelele antisociale, abilitățile reduse de rezolvare a problemelor și de luare a deciziilor, absența autocontrolului, comportamentul adictiv etc.).

În timp ce principiul riscului răspunde la întrebarea cine trebuie să beneficieze de o intervenție mai intensă (cei cu risc ridicat), principiul nevoii răspunde la întrebarea care sunt nevoile ce trebuie țintite (nevoile criminogene).

3. Principiul responsivității

Stilul profesionistului și tipul intervenției trebuie să fie adecvat stilului și abilităților de învățare ale infractorului. Principiul responsivității răspunde la întrebarea, care sunt metodele prin care nevoile criminogene trebuie abordate în intervenție. Principiul responsivității denotă faptul că programul de intervenții trebuie să fie oferit într-o manieră care să faciliteze învățarea unor noi abilități prosociale de către infractori.

Înainte de a stabili planul de intervenție pentru depășirea nevoilor criminogene, este important să fie examinați, evaluați și analizați factorii de responsivitate. Acești factori sunt cei care facilitează învățarea. Ei pot fi împărțiți în două categorii:

I. Factori interni, care se referă la acele caracteristici individuale ale condamnatului cum ar fi motivația (trebuie, interese, convingeri, concepții despre lume și viață), caracteristicile de personalitate (psihopatia, sociopatia, anxietatea, depresia, boala mentală, abilități sociale, complexul de inferioritate, egocentrismul, labilitatea afectivă), deficitul intelectual/cognitive (nivel intelectual scăzut, gândire de tip aici și acum, deficite de limbaj), abilitățile de rezolvare a problemelor, abilitățile de comunicare și relaționare slab dezvoltate și variabilele demografice (vârstă, sex, rasă, etnie și statut socioeconomic).

II. Factori externi, ce se referă la caracteristicile profesionistului (unii profesioniști pot lucra mai bine cu anumite tipuri de infractori) și caracteristicile mediului/cadrului (instituțional *vs* comunitar, individual *vs* grup).

În urma cercetărilor efectuate și a comparării factorilor de responsivitate la populația generală cu cei ai populației infracționale, au fost constatate câteva diferențe semnificative. Astfel, în timp ce factorii de responsivitate la populația generală sunt reprezentați de anxietate, stimă de sine redusă, depresie, boală mentală, vârstă, gen, rasă, etnie etc., la populația infracțională au fost evidențiați următorii factori de responsivitate: deficit de abilități sociale, abilități inadecvate de rezolvare a problemelor, deficit de abilități verbale, gândire rigidă de tip aici și acum.

Un factor de responsivitate major, care are un impact puternic în eficiența intervenției și deci în schimbarea comportamentală a infractorilor este motivația.

Majoritatea deținuților sunt constrânși să participe la programele de intervenție sau participă pentru a obține anumite beneficii. Poate fi remarcat faptul că o bună parte dintre condamnați sunt rezistenți la schimbare datorită tendinței de a nega și a minimaliza propriile probleme. Intervenția specializată are menirea de a-i ajuta să-și schimbe comportamentul prin dezvoltarea motivației intrinseci.

În literatura de specialitate sunt analizate două abordări cu privire la motivația pentru schimbare comportamentală: abordarea tradiționalistă și cea interacționistă.

Abordarea tradițională consideră motivația ca fiind o trăsătură de personalitate. Din această perspectivă, dorința de schimbare este percepută drept o calitate pe care individul o posedă sau nu. Lipsa dorinței de schimbare este percepută drept cauza de bază a insuccesului în intervenție. Această abordare este una restrictivă și eșuează prin faptul că nu ia în considerare toți factorii care influențează dorința individului de a se schimba.

Abordarea interacționistă accentuează complexitatea procesului de modificare comportamentală. Conform acestei abordări, există atât factori externi, cât și factori interni care influențează schimbarea. Sprijinul acordat deținutului pentru schimbare trebuie văzut din perspectiva interacțiunii caracteristicilor individuale ale condamnatului, caracteristicile profesionistului și cele de mediu.

Motivația este văzută ca un proces care poate fi influențat într-o manieră pozitivă de către profesionist, deci, caracteristicile lui sunt foarte importante pentru eficiența intervenției.

Rolul profesionistului, așadar, este de a accentua avantajele preluării unui comportament prosocial în defavoarea celui antisocial.

Profesionistul care poate contribui la succesul intervenției este selectat conform criteriilor adecvate cu atribuțiile postului, este instruit specific, este puternic motivat, cu abilități sociale foarte bune, posedă abilități de comunicare și de consiliere.

La eficiența intervențiilor contribuie și o serie de alți factori ce țin de profesie. Nevoile personale sunt cruciale în determinarea calității interacțiunii. O puternică nevoie de realizare personală a profesionistului poate fi percepută de infractor ca o presiune asupra lui, astfel el poate reacționa negativ, devenind mult mai rezistent la schimbare.

Sentimentele deținuților care simt că sunt simpatizați de către profesionist vor simți acceptare, fiind astfel încurajați pentru schimbare; sentimentele negative vor avea un efect contrar.

Abilitatea de a empatiza cu deținutul creează o atmosferă de deschidere, încredere și disponibilitate din partea condamnatului pentru a colabora cu profesionistul și a căuta împreună alternative de schimbare.

Atitudinile și competențele profesioniștilor care nu sunt în concordanță cu obiectivele și conținutul unui program afectează nu doar integritatea intervenției, dar și eficiența acesteia.

Odată cu încarcerarea, pe lângă problemele de personalitate și de comportament, pe care le prezenta persoana până la comiterea infracțiunii, se mai adaugă și cele provocate de influența mediului carceral: schimbări de factură emoțională, de comunicare, de relaționare etc. Acestea sunt cauzate de următorii factori:

- izolarea de mediul familial, social, profesional;
- impunerea unor restricții disciplinare;
- pierderea libertății de mișcare și acțiune individuală;
- dependență și ascultare față de personalul de supraveghere;
- igienă deficitară;
- subnutriția;
- îngustarea comunicării;
- pierderea statutului social;
- comunicarea cu persoane care au un trecut infracțional;
- pierderea sentimentului de securitate personală;
- pierderea intimității.

În aceste situații apar un șir de reacții psihoemoționale așa cum ar fi: anxietatea, stările depresive, reacții agresive etc. După A.Langeluddecke și P.H.Bresser, se pot distinge câteva tipuri de tulburări psihice: reacții dominate de panică, reacții paranoice, stări de agresivitate, depresii, suicid și automutilări, reacții de simulare, stări de agitație psihomotorie.

Rolul profesionistului este de a ameliora condițiile stresante de detenție, evitarea situațiilor conflictuale și orientarea deținuților spre acțiuni practice care să le dea rezultate imediate și satisfacție, spre educația morală și religioasă. Executarea pedepsei nu-și atinge scopul propus, reeducativ, în cazul când deținuții nu participă la diverse activități menite să modifice comportamentul infracțional. Pentru aplicarea eficientă a programelor există un șir de condiții care trebuie satisfăcute: o bună formare a personalului; politica educațională adecvată; existența unei concepții de tratament și ameliorare umană; structura organizațională gândită pentru suport și progres uman; intervenție pornind de la factorii criminogeni specifici; neutralizarea influențelor nocive pe perioada programului; recurgerea la sprijinul familiei; evaluarea factorilor de risc; tratamentul să fie personalizat și axat pe întărirea pozitivă a comportamentelor prosociale; prevenirea recăderilor.

Deseori se considera că în cazul când persoana a fost privată de libertate, acest fapt va avea un efect educativ asupra deținutului. De fapt, această etapă este doar punctul de plecare pentru demararea programelor de intervenție.

Bibliografie:

1. Florian Gh. Psihologie penitenciară. - București, 2001.
2. Florian Gh. Fenomenologia penitenciară. - București, 2003.
3. Durnescu Ioan. Manualul consilierului de reintegrare socială. - Craiova, 2005.
4. Enăchescu Constantin. Tratat de igienă mintală. - Iași, 2004.
5. Serea Adela. Ghid de educație nonformală pentru persoanele aflate în detenție. Asociația Alternative Sociale. – Iași, 2006.
6. Prevenirea infracționalității și metode de lucru eficiente cu infractorii. Grupul Român pentru Apărarea Drepturilor Omului. - București, 2001.
7. David Daniel, Psihologie clinică și psihoterapie. Fundamente. - Iași 2006.
8. Materialele atelierului de lucru „Restabilirea relațiilor între persoanele liberate din locurile de detenție”, 15-17 februarie 2007.

Prezentat la 07.05.2007